

Miklós Tamás

Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása

Bevezetés

A Horthy-korszakban a magyarországi cigánykérdést főként rendészeti és közegészségügyi problémaként kezelték.¹ A XX. század elején a magyarországi cigányokat három kategóriába sorolták, így különbséget tettek letelepedett, félkóbor és kóbor cigányok között. Helyzetükből kifolyólag a közigazgatás is elsősorban a kóbor cigányokat igyekezett letelepíteni, illetve a társadalomba integrálni. Jól mutatja ezt, hogy a cigányokra vonatkozó XIX. századi rendeletek és törvények is kizárólag csak a kóbor cigányokkal foglalkoztak. Ugyanez mondható el a XX. század első feléről, így a Horthy-korszakról is, csupán a módszerek változtak.² Az általunk vizsgált időszakra jellemző, hogy a cigánykérdést elsősorban csak alsóbb szintű intézkedésekkel, döntően minisztériális rendeletekkel próbálták rendezni.³

A Horthy-korszak cigánykérdésével kapcsolatban Hajnáczy Tamás megállapította, hogy a kóbor cigányokra koncentrálnó belügyminisztériumi rendeletek tulajdonképpen a magyarországi cigányságnak csak egy töredékét érintették.⁴ A kényszerű letelepítést szolgáló intézkedések – így az útiokmányok elvétele, vonóállatok elkobzása, vagy például az iparűzés korlátozása – sokszor a beilleszkedés ellen hatottak, és veszélyeztették a cigányok létalapjait is. Ezzel párhuzamosan nem fektettek megfelelő hangsúlyt olyan fontos területekre, mint például a foglalkoztatás, a szegényügy vagy az oktatás, ami szintén ráerősített ezekre a folyamatokra.⁵ Karsai László hiánypótló kötetében ugyanakkor rámutat, ezeket a rendeleteket sem hajtották mindig következetesen végre, amiből azt a következtetést vonja le, hogy a korszakban „nem tekintették fontos, lényeges problémának a hatóságok a cigánykérdést.”⁶ Hasonló folyamatokat figyelhetünk meg Esztergom esetében is. A Horthy-korszak idején az esztergomi képviselőtestületet is elsősorban a cigá-

Történeész

- 1 HAJNÁCZY Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. *Kritika*, 2016/3-4. 24.
- 2 PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”*. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 15., illetve 23.
- 3 KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945*. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992. 54.
- 4 HAJNÁCZY Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának... I. m. 24.
- 5 PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges”*. I. m. 22.
- 6 KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon*... I. m. 54.

GALÉRIA

nyok telepítése foglalkoztatta, amelyet főként közbiztonsági és közegészségügyi okokkal indokoltak. Amint ahogyan azt az elkövetkezendőkben látni fogjuk, a problémát közel húsz év alatt sem sikerült minden érdekelt fél számára megnyugtatóan rendezni.

Az 1930-as évek végén a telepítés kérdésével párhuzamosan, illetve azzal összefüggésben jelent meg az igény egy helyi cigányszabályrendelet iránt, amelyet az országos szabályozás hiányával indokoltak. Ez a folyamat 1942-ben tetőzött, amikor a városi képviselőtestület 203/1942. kgy. szám alatt megalkotta saját cigányszabályrendeletét, amely igen szigorú előírásokat tartalmazott. A rendelet olyan zárt cigánytelep létesítését írta elő minden esztergomi illetőségű cigány számára, amelyet csak munkavégzés céljából lehetett elhagyni. Arra vonatkozóan, hogy ki tekintendő cigánynak, – országos rendelet vagy jogszabály hiányában – a rendelet az alábbiaképpen fogalmazott: „*cigánynak tekintendő minden cigányszármazású személy, továbbá származására való tekintet nélkül minden olyan személy, aki cigányokkal együtt él.*” A szabályrendelet többek között előírta a rendszeres orvosi ellenőrzést, az idegen cigányok azonnali kitoloncolását és a cigánygyerekek kötelező iskoláztatását. Ezen felül olyan diszkriminatív jellegű rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek például megtiltották, hogy a cigányok átvonuljanak a sétahelyeken, vagy leüljenek a városban felállított padokra. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk azt is, hogy a belügyminiszter, akihez a szabályrendeletet jóváhagyás végett felterjesztették, még csak nem is válaszolt a felíratra.⁷

7 A rendelet főbb pontjait ismerteti: KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon...* I. m. 61., illetve PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges...* I. m. 75. A cigányszabályrendelet 1942 júliusi szövegváltozatát közli: FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI Katalin: *Az esztergomi cigányság élete a XX. század első felében. Elsődleges levéltári források elemzése.* Forrás: <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/288256/file/d2.doc> (Letöltve ideje: 2017. 08. 07.)

Ennek következtében a szabályrendelet ekkor még nem lépett hatályba, ez azonban nem a rendeletalkotók szándékán múlt. A városi képviselőtestület legközelebb 1944 nyarán foglalkozott a szabályrendelettel. Ekkor úgy határoztak, hogy a szabályrendelet azon szakaszait, amelyekhez büntetőjogi következmények nem fűződnek, 1944. augusztus 16-ával életbe léptetik, továbbá utasították dr. Sudár József polgármestert,⁸ hogy a teljes életbeléptetés iránt tegye meg a szükséges lépéseket a belügyminiszternél.⁹ Hogy végül a képviselőtestület határozata milyen konkrét intézkedéseket vont maga után, illetve hogy miként reagált a belügyminiszter, egyelőre nem ismerhető meg a fennmaradt iratokból, ezért az további kutatások tárgyát képezi.

Ugyanakkor helyi a cigányok elkülönítésének igényével párhuzamosan bizonyos szinten megjelenik az integráció fontossága is. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy már 1941-ben felmerült egy cigányiskola létrehozásának a terve, amelyhez minden bizonnyal a sikeresen működő tárkányi cigányiskola szolgálhatta a példát. Bár komoly előkészületek történtek az iskola létrehozására, a terv végül mégsem valósulhatott meg a vizsgált korszakban. Amint tehát azt az előbbiekben felvázoltuk, láthatjuk, hogy az esztergomi cigányság Horthy-korszakbeli helyzete több aspektusból is vizsgálható. Egy minden részletre kiterjedő feldolgozás ugyanakkor még várat magára. Ezt a hiányt igyekszik részben pótolni jelen tanulmányunk, amely az esztergomi cigányok letelepítésének és az akörül kialakult elképzelések és viták bemutatására vállalkozik.

Az esztergomi cigányság áttelepítése és életkörülményei az 1920-as években

A 1920-as években Esztergom északkeleti határában, az úgynevezett pilismaróti vámnál laktak a társadalom perifériájára szorult cigányok. Az első világháborút követő időszak képviselőtestületi jegyzőkönyveit átlapozva először dr. Wipplinger Ödön városi képviselő 1924. június 20-ai napirend előtti felszólalásában találkozhatunk a cigányok áttelepítésének gondolatával. Ebben Wipplinger kérte a képviselőtestületet, hogy állategészségügyi okokból, de főként *„az aratási idő alatt a tűzveszély elkerülése érdekében”* telepítsék el a cigányokat a pilismaróti vám mellől. Dr. Brenner Antal főjegyző válaszából megtudhatjuk, hogy korábban azért telepítették le a cigányokat a pilismaróti vám mellett, mert az előző helyükön az árvízvédelmi gát megrongálásával óriási anyagi károkat okoztak a városnak, és továbbá *„mert más alkalmas hely nem állott rendelkezésre.”* Az alkalmasság kritériumait pedig az alábbiképpen foglalta össze: *„[...] a cigányokat csakis oly helyen lehetett letelepíteni, ahol azok könnyen előállíthatók, mert fertőtlenítésük hetenként eszközözendő, de közbiztonsági és socialis szempontok is azt követelik, hogy a cigányok közel a városhoz és szemelött legyenek, mely szempontoknak jelenlegi elhelyezésük felel meg legjobban. Szentgyörgymezőn a vágóhid melletti terület, mint a temetőhöz közel eső e célból nem volt alkalmas, mert a cigányok az összes fakeresztekkel elégették volna a állataikat a temetőben legettették volna, ami kegyeletsértés.”¹⁰*

8 Dr. Sudár József 1944 júliusától volt Esztergom polgármestere.

9 MNL KEML XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 180. tek. 324/1944. kgy. sz.

10 MNL KEML XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 168. tek. 170/1924. kgy. sz.

A cigányok elhelyezésével legközelebb a képviselőtestület 1924. szeptember 20-ai rendes közgyűlésén foglalkoztak. A tanácsi javaslat ismertetését követően a hozzászóló képviselők nem tudtak megegyezni a letelepítés helyét illetően, mivel a felszólalók általában az általuk képviselt városrésztől legtávolabbra eső területeket javasolták. Így a szentgyörgymezői képviselők a belvárosi határt találták alkalmasabbnak, míg a belvárosi képviselők Szentgyörgymező mellett telepítették volna le a cigányokat. Dr. Berényi Zoltán képviselő indítványozta, hogy az ügy rendezésére kérjék fel dr. Jármly Istvánt, aki mint korábbi cigányügyi kormánybiztos,¹¹ a kérdést kellőképpen ismeri és így képes lenne sikerrel kezelni azt. Jármly felszólalásában elmondta, hogy „*mint kormánybiztos Szabolcs megyében sikeresen oldotta meg a cigány telepítés kérdését, amennyiben több telepet létesített, ahol a cigányok hasznos munkásokká váltak.*” Úgy vélte, hogy „*[e]rélyesen kell őket kezelni, de lakhelyhez kell juttatni, hogy ne érezzék magukat a társadalom kidobottjainak. Dologra kell őket szoktatni erélyes kézzel, s ő hajlandó a hatósággal karöltve a letelepítés kérdésében közreműködni, ha erre megbízást nyer.*” Az eredeti tanácsi javaslatot a képviselőtestület szótöbbséggel leszavazta, azonban elfogadták Berényi javaslatát, és felkérték dr. Jármly Istvánt, hogy a helybeli cigányok telepítése ügyében a város tanácsával karöltve tegye meg a szükséges intézkedéseket.¹²

1925. április 22-én ismételten napirendre került a közgyűlésen a cigányok telepítésének ügye. A tanácsi javaslatot követően Jakobek Jenő indítványozta, hogy a cigányokat inkább a szentgyörgymezői ún. dögtemető helyén a Duna mellett helyezték el. A felszólalók között volt Jármly is, aki bejelentette, hogy „*a cigánykérdést törekedett a képviselőtestület megbízásához képest rendezni, tárgyalt is velük, azonban eredményre nem jutott s így kénytelen volt munkájának meddségéről a város tanácsát értesíteni.*” A hozzászólásokat követően a közgyűlésen elnöklő polgármester-helyettes visszavonta az eredeti javaslatot, és Jakobek indítványát ajánlotta elfogadásra. A képviselőtestület végül Jakobek indítványa mellett döntött és a cigányok új helyeül a szentgyörgymezői Duna melletti dögtemető területét jelölte ki.¹³

A cigányok számára kijelölt új terület nem csak messze esett a várostól, hanem sokkal jobban ki volt téve az időjárás viszontagságainak is. Erről számolt be például az *Esztergom* c. helyi lap 1925. december 12-13-ai száma is.¹⁴ Nem csodálkozhatunk ezek után azon, hogy két héttel később már arról írt a lap, hogy kiütéses tifuszeset fordult elő az ott élő cigányok között.¹⁵ Bár később kiderült, hogy szerencsére mégsem tifusz lépett fel, a körülmények valószínűleg elég okot adhattak hasonló feltételezésekre. Az erről beszámoló cikk azonban egy további fontos tényezőre is rávilágított: a tifuszveszély orvosi cáfolatára nem csak a közönség megnyugtatója szempontjából volt szükség, hanem azért is, „*mert a cigányok bárhol is jelentkeztek munkáért, hibájukon kívül nem kaptak.*”¹⁶

11 Dr. Jármly István ezirányú tevékenységéről kutatásaink során egyelőre nem sikerült további adatokat feltárni.

12 MNL KEML XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 169. tek. 210/1924. kgy. sz.

13 MNL KEML XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 169. tek. 109/1925. kgy. sz.

14 A sátoros cigányok inkább fáznak, de nem dolgoznak. *Esztergom*, XXX. évf. 94. sz. (1925. december 13.) 2.

15 Kiütéses tifuszeset. *Esztergom*, XXX. évf. 97. sz. (1925. december 25.) 5.

16 Nem volt kiütéses tifusz. *Esztergom*, XXXI. évf. 7. sz. (1926. január 24.) 3.

Néhány hónappal később a helyi sajtó közölte dr. Perger Kálmán rendőrfőtanácsos rendeletét, amelyet a városi tisztviselő orvos véleménye alapján a kiütéses tifusz terjesztésének megállítására adott ki. Eszerint a sátoros és kóborcigányok csak az Esztergom város tanácsa által kijelölt helyen lakhattak és tartózkodhattak, a városba pedig csak egyesével és bevásárlás végett térhettek be. Magánházakba nem léphettek be, továbbá megtiltották számukra a piacokon, köztereken és utcákon való kóborlást, ácsorgást és letelepedést.¹⁷

A cigányok lakókörülményei a későbbiekben sem javultak jelentős mértékben. 1929 februárjában arról számolt be az *Esztergom*című helyi lap, hogy két cigánygyermeket szállítottak Esztergomba a szentgyörgymezői határból, akik fagyási sérüléseket szenvedtek.¹⁸

Az esztergomi cigányok újabb áttelepítései az 1930-as évek végén

A cigányok előbb ismertetett áttelepítése azonban sem a cigányság, sem pedig a szentgyörgymezői gazdák vélt vagy valós problémáira nem jelentett megoldást. Bár a városi képviselőtestület 1928 és 1935 között nem foglalkozott külön a helyi „cigánykérdéssel”, a szentgyörgymezői gazdák folyamatosan panaszkodtak a közbiztonságra, illetve féltették állataikat egy esetleges fertőzéstől. Ennek megfelelően a helyi lapokban több cikk is foglalkozott a témával.

17 Sátoros és kóborcigányok megrendszabályozása. *Esztergom és Vidéke*, XLVIII. évf. 48. sz. (1926. június 17.) 2.

18 Megfagyott két cigánygyerek. *Esztergom*, XXXIV. évf. 14. sz. (1929. február 17.) 2.

1936. április 2-án *Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést* címmel jelent meg egy cikk az *Esztergom és Vidéke* címlapján. A név nélkül közzétett szöveg részletesen felsorolta a szentgyörgyemezőiek panaszait. Ugyan már korábban is szóltak arról cikkek, hogy a cigányok kéregetése zavarja a turistákat, mégis ebben az írásban jelenik meg először érvként a cigánykérdés megoldásának, valamint a cigányok áttelepítésének szükségessége szempontjából az idegenforgalom. A cikkíró ezt így fogalmazta meg: *„Még egy súlyos érv szól a cigánykérdés megoldásának szükségessége, illetőleg a cigányok máshová telepítése mellett. Ez a Duna, mint a nemzetközi idegenforgalom közvetlen közelsége. Ha a hajón utazó felülről jön, úgy az utolsó kép, amit emlékül magával visz Esztergomról: a fenséges bazilika és a kevésbé díszes cigánytelep. Ha alulról jön a hajóval, akkor ugyanennek a fordítottja áll. Az átutazó számára elég a cseh és a magyar partra rámutatni, ez a dísztelen kép a legrosszabb propaganda nemcsak városunk, hanem nemzetünk kultúrája érdekében.”*¹⁹

1936 novemberében ismételen egy hosszabb cikk foglalkozott Szentgyörgyemezői panaszaival, amelyben szintén az egyik legfontosabb problémának a cigánykérdést tartották.²⁰ November 26-ai rendes közgyűlésén a város képviselőtestülete is tárgyalta a cigányok áttelepítését. Glatz Gyula polgármester²¹ javaslatával kapcsolatban vitéz Szívós-Waldvogel kért először szót. Mondandóját azzal kezdte, hogy a cigánykérdés addig nem oldható meg, amíg azzal nem *„teljes komolysággal”* foglalkoznak. Megemlítette, hogy mivel a szomszédos államok igyekeztek minél több cigányt *„átolni”* Magyarország területére,²² számuk annyira megnövekedett, hogy *„az már országos csapást”* jelent. Úgy vélte, hogy a *„cigánykérdést Esztergom egymagában nem oldhatja meg véglegesen, mert országos rendezésre van szükség”,* azonban addig is drákói rendszabályokat kellene alkalmazni helyben. Vitéz Szívós-Waldvogel elmondta, hogy ő volt az, aki beadványban sürgette a cigányoknak Szentgyörgyemezőről való kitelepítését, ugyanakkor a Zsidódi-patak melletti letelepítésüket nem fogadhatja el. Indokait érdemes szó szerint is idéznünk: *„Elsősorban is nem tehetjük őket a mellé az országút mellé, amely a közel jövőben oly fontos idegenforgalmi útvonal, a Bécs-esztergomi autóút egyik főszakasza lesz. Másodsorban pedig a Zsidódi-patak a vízvezetékünk egyik fő táplálóforrása s a cigánytelep és környéke a maga tisztátalanságával és hulladékaival a talajon s a forráson keresztül az egész vízvezetékét megfertőzheti.”* A felszólaló ezért indítványozta, hogy a cigányok áttelepítését vegyék le a napirendről, és egy *„hosszáértő emberekből álló bizottságot”* bízott meg a javaslatlással kidolgozásával a cigányok elhelyezését illetően. Ugyanezen bizottság dolgozhatná ki a cigányokra vonatkozó szabályrendeletet is. Kérte annak kimondását is, hogy Esztergom

19 Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 27. sz. (1936. április 2.) 1.

20 Hallgassuk meg jó szívvél Szentgyörgyemezői panaszait is. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 89. sz. (1936. november 5.) 1.

21 Glatz Gyula 1931-től 1940 augusztusáig volt Esztergom polgármestere.

22 Csehszlovákiában 1927-ben olyan törvényt fogadtak el, amely lehetőséget biztosított a vándorcigányok tartózkodási engedélyeinek megvonására és az országból való kitiltásukra. A 102.875/1927. sz. népjóléti miniszteri körrendelet arról tudósított, hogy ezt követően tömegesen jelentek meg idegen cigánycsaládok a Csehszlovákiával határos községekben. Valószínűleg ez volt az oka a cigányrazziákat elrendelő 257.000/1928. B. M. sz. körrendelet kiadásának is. Lásd bővebben: PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges...”* I. m. 22-27.

a vármegye útján kérelmet intéz a törvényhozáshoz a cigánykérdés országos rendezése érdekében. Javasolta továbbá, hogy abban az időszakban, amíg a cigányok Szentgyörgymezőn maradnak, helyezték őket a legszigorúbb rendőri felügyelet alá, a nem esztergomi illetőségűeket pedig távolítsák el a városból.

Gere János nem osztotta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, és a cigányok Szentgyörgymezőről való mielőbbi kitelepítése mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a cigányság az elsődleges oka a helyi sertésállomány csökkenésének, ezért kilátásba helyezte, hogy ha a kérdés nem nyer megfelelő rendezést, a helyi közbirtokosság a földművelésügyi minisztériumhoz fog fordulni panaszával. Nádler István felszólalásában Miskolc példájára hivatkozott, ahol *„kíméletlen szigorral tényleg sikerült a cigánykérdést megoldani.”* Kijelentette, hogy *„a cigányok itt nem maradhatnak sem a temető közelsége, sem a mezőgazdaság, sem a dunai idegenforgalom, sem pedig erkölcsi szempontok miatt.”* Nádler elfogadta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, és szintén javasolta a cigányok szigorú rendőri felügyelet alá helyezését, amíg a kérdés megoldást nem nyer. A közgyűlés végül teljes egészében elfogadta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, dr. Zwillinger Ferenc kívánságára pedig kimondta, hogy a cigánytelep áttelepítésére feltétlenül megoldást kell találni. A képviselőtestületi határozat utasította a polgármestert, hogy alakítson egy szakemberekből és az érdekeltekből álló bizottságot, amelynek javaslatot kellett tennie a cigányok elhelyezését illetően, és ki kellett dolgoznia *„azon rendszabályok tervezetét, melyek a cigánykérdés megoldására kívánatosnak látszanak.”*²³

Néhány nappal később, 1936 decemberében *Miképp[sic!] oldjuk meg a cigánykérdést* címmel egy igen fontos véleménycikk jelent meg az *Esztergom és Vidéke* első oldalán. A cikket jegyző dr. Berényi Zsigmond írásában a helyi cigánykérdést egy olyan futball mérkőzéshez hasonlította, amelyben a résztvevők (Szentgyörgymező és a „nagyváros”) egymás térfelére rugdossák a labdát (t. i. a cigányokat), és amelyben jelenleg *„a nagyvárosiak vezetnek, mert berúgták a labdát [...] a Honvédtemető mögé és onnan ki nem engedik.”* A cigányok elhelyezésével kapcsolatos vitával kapcsolatban megemlíti, hogy egy szentgyörgymezői képviselő részéről olyan elképzelés is felmerült, amely a Táti szigetre telepítette volna át a helyi cigányokat. A cikk szerzője azonban úgy vélte, hogy *„[a] cigánykérdésnek egy megoldása van elméletileg, hogy belekényszeríttessenek a társadalmi életbe.”* A korábbi kísérletek kudarcával kapcsolatban egy nagyon fontos részletre mutat rá Berényi: *„Nem járt pedig eredménnyel azért, mert egybe telepítették őket a város, illetőleg község határán kívül. Itt pedig ők ismét elemükben voltak, ott volt a szabadság, ott élhették eddigi duhajkodó életüket, kezük ügyében volt a határ, összelophatták élelmi szereiket. Egyszóval a sok család egy bandát képezett és gyermekeik eltanulták szüleiktől ezen életet, amelyet természetesen ők csak így folytatnak, mert csak ezt látják. Nem tanulhattak a szomszédoktól, mert ezek is csak az ő fajtájukból kerültek ki. Magától értetődik, hogy miután egymás között nevelődnek, tudják, hogy a lopásból koldulásból meg tudnak élni, nem is törik magukat munka után. De hiába is törnék. Ismeri szokásaikat erkölcsüket mindenki és senki sem veszi szívesen alkalmazásba őket.”* Röviden megfogalmazva: a város periferiájára való telepítéssel nem lehet eredményes az integráció.

Berényi ugyanakkor felvázolta megoldási javaslatát is: *„Most képzeljük el, hogy az egyes cigánycsaládokat egymástól nagyobb távolságra – jellegzetes ruhájuk helyett a*

23 MNL KEML XV–6–c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 175. tek. 214/1936. kgy. sz.

GALÉRIA

szokásos munkásruhába öltöztetve – valamely külváros munkásnegyedébe, külön-külön lakásba telepítenék le. Itt nem állana rendelkezésükre szabad lopásra a határ, itt hiába kopogtatnának asszonyaik a lakosoknál élelemért, itt az éhség vinné rá őket a munkára. Itt nem erkölcstelenkedhetnének, nem duhajkodhatnának, mert nincs meg állandó társaságuk, de meg a szomszédok sem engednék magukat nyugalmaikban zavarni. Nálunk Esztergomban erre különös adottság van a zsalazsoni városrészben. Zsalazson a maga szétszórt házaival éppen ily célra volna a legalkalmasabb.”²⁴

Az említett cikk nem maradt visszhang nélkül. Az *Esztergom és Vidéke* december 20-ai száma *Zsalazsonnak sem kellene a cigányok* címmel közölt egy olvasói levelet, amelynek írója inkább a Prímás-sziget végében lévő, úgynevezett Cigányszigetre telepítette volna ki a helybéli cigányságot. Úgy vélte, hogy helyettük inkább iparvállalatokat kellene Zsalazsonba telepíteni, ezért levelének végén arra kérte a lap szerkesztőségét, hogy „ne méltóztassanak a nem kívánatos cigányok érdekében propagandát kifejteni”.²⁵

Miután hírből értesültek az áttelepítési szándékról, 1937 áprilisában a helybéli cigányság nevében Horváth Dánielné, Horváth Didiné és Horváth Szelenice dr. Antóny Béla ügyvéden keresztül levelet intéztek Glatz Gyula polgármesterhez. Ebben olyan intézkedés megtételére kérték a polgármestert, amely biztosítja a korábban közgyűlési határozattal kijelölt állandó lakóhelyüket. A szöveg, amelyet minden bizonnyal Antóny Béla állított össze, az alábbiakban vázolta egy esetleges áttelepítés negatív következményeit: „Ismét kóborlóvá tenne bennünket, meglazítaná és bizonytalanabbá tenné a jelen tartózkó-

24 Mikép[sic!] oldjuk meg a cigánykérdést? *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 98. sz. (1936. december 6.) 1-2.

25 Zsalazsonnak sem kellene a cigányok. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 102. sz. (1936. december 20.) 2.

dást és lakóhelyünkön már szervesen kiépült rendészeti és közegészségügyi felügyeletet és lehetetlenné tenné gyermekeink iskoláztatását. De sértené épp azokat az állami szempontokat, amelyeket ide telepítésünket szükségszerűen megkövetelte és azon magánérdekeket, amelyeket a jelenlegi állandó lakóhelyünkkel veszélyeztetni vélnek, egy új telepítési helyen a valóságnak megfelelően veszélyeztetné is, mert hisz a fent említett újabb kitelepítés nem a már állandósult helyben lakást és tartózkodást biztosítaná, hanem megteremtené a kóborlás újabb lehetőségét. Rá kell még mutatnunk arra a ténykörülményre is, hogy a felépítmények létesítésével nemcsak lakóhelyet biztosítottunk magunknak, hanem a törvényes rendelkezések szellemének megfelelően a város kötelékébe való tartozásunkat hoztuk létre és olyan ingatlanok, épületek tulajdonosai lettünk, amelyek idővel adóalanyok is tárgyai.”²⁶

Május 20-án a „Falú” Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-szentgyörgymezői csoportja nevében Erős András beadványt intézett a polgármesterhez, amelyben hangsúlyozta, hogy „[k]özeledik az »1938. Szent év« [sic!], mikor sok-sok idegen meg fog fordulni városunkban, különösen hajón sokan jönnek, ezek a külföldi vendégek nem a legjobb benyomással fognak városunkból eltávozni ha meglátják a Duna partján elhelyezett és a vendégeket koldulással zaklató cigányokat.”²⁷

Nem csak a Falú szövetség szorgalmazta a cigányok áttelepítését. A Nemzeti Egység Pártja esztergomi szervezete közvetlenül az alispántól kért anyagi támogatást e célból, amelynek nyomán az alispán 1938. április 1-jei leiratában utasította a város polgármesterét, hogy tegyen jelentést a tervbe vett áttelepítéssel kapcsolatban már megtett lépésekről, valamint jelentse, hogy „van e valami komoly kilátás ezen kérdés célszerű és közmegegyezést szolgáló mielőbbi megoldására.” Az alispán ugyanakkor azt is jelezte, hogy „amennyiben végleges és minden tekintetben megnyugtató megoldás anyagi eszközök hiányán múlna”, úgy a vármegye anyagilag is hozzájárulna az áttelepítéshez.²⁸

1938. április elején a szentgyörgymezői gazdák memorandumot intéztek a polgármesterhez, amelyben kérték a cigánykérdés mielőbbi rendezését. Levelükben részletesen felvázolták a cigányok áttelepítésének általuk kívánatos megoldását, amelyben többek között egy szabályrendelet megalkotását is javasolták. Az új letelepítési hely kritériumait az alábbiakppen foglalták össze: „Itt érvényesülnie kell minden lényeges szempontnak: ne legyen főútvonal mellett, ne legyen olyan területen, amelynek szomszédságában – szőlőben, gyümölcsösben – károkat okozhatnak, ellenőrzésük, szemmeltartásuk legyen lehetséges, életfeltételeik – munkavállalás, iskoláztatás – legyenek biztosítottak, a gazdatársadalom állattenyésztését és egyéb érdekeit ne veszélyeztessék. Mindezek megfontolásával a szóbajöhető területek közül az kínálkozik legalkalmasabbnak, amely a kenyérmezei patak felé húzódó földek között, a patak mellett, a Koller-pusztával szemben fekszik és városi tulajdont képező 1/2 holdnyi, mezőgazdasági használatra csak kevésbé használható földterület. Ez a hely a fentebb említett szükséges feltételeket mind egyesíti magában.”²⁹

A szentgyörgymezői gazdák beadványuk mellé csatolták a gazdasági felügyelő és a városi állatorvos jelentéseit is. Az utóbbi részletesen foglalkozik a különböző állapotbetegségek elterjedésének veszélyével, azonban ennek során egy másik fontos körülményre is

26 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 31-32.

27 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 24-24/a.

28 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 35. [Eredeti ügyiratszám: 3244/1938. ai. sz.]

29 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 20-22.

rávilágít. Eszerint a cigányok sokszor a tudtukon kívül válhattak egy esetleges fertőzés hordozóivá, ugyanis: „[k]óborlásaik közben fertőző állatbetegséget egyik háztól, a másikba, faluról, falura hurcolják, aminek lehetősége annál inkább is fennforoghat, mert a fertőző betegségben elhullott apró háziállatokat a gazdák, *kényelmi, vagy meggondolatlanság, vagy rossz régi szokás folytán, a cigányoknak adják, ezzel a fertőző-anyag továbbhurcolása lehetséges.*” A cigányok akkori életkörülményeiről pedig az alábbiaképpen írt a városi állatorvos: „*A mostani elhelyezésük ebből a szempontból teljesen alkalmatlan, mert a Duna mentén az előbb említett, elhullott állatok szerveit, hullarészeit és vele együtt a fertőző anyagot a telepük mellett elvonuló Duna vizébe dobják, a víz sodra pedig a fertőzés lehetőségeit tovább szállítja. Az apró állatok csontjait, tollát lakhelyük közelében szétszórják, amiről magam is meggyőződtem ellenőrzéseim alkalmával. Az arra járó emberek a fertőző anyagot lábbeliükkel hazahurcolják, ami nem egyszer fő oka a járvány terjedésének, de nyári időnek alkalmával a telepükön bomlásnak indult állati hullák részeit illetve fertőző anyagot az ily helyeken rajzó legyek is tovább szállítják.*”³⁰

Április 9-én a városi képviselőtestület rendkívüli közgyűlésén dr. Brenner Antal napi-rend előtti felszólalásában bejelentette, hogy a szentgyörgymezői gazdák beadványt nyújtottak be a polgármesterhez a cigánykérdés megoldására. Hozzátette, hogy ez ügyben a város vezetősége csak a legközelebbi közgyűlésen fog javaslatot tenni.³¹

A képviselőtestület ezt követően június 15-én tárgyalta a cigányok áttelepítésének ügyét. Az ekkor előterjesztett javaslat – a szentgyörgymezői gazdák beadványának megfelelően – a várostól délre, a Zsidódi-patak mellett, az ú.n. Koller tanyával szemben lévő kb. 600 négyszögölnyi területen telepítette volna le a cigányokat. Az előterjesztett javaslat eredetileg 10.000 pengőt irányzott elő e célból, azonban ezt az összeget többen is magasnak találták. Dr. Marczell Árpád egyenesen horribilisnek tartotta a költségeket, majd hozzátette, hogy „*[a]mikor a város környékén ezrével akadnak földbevéjít lakások, még csak gondolni sem lehet arra, hogy a cigányokkal szemben nagyobb bőkezűséggel járjon el a város, mint saját rendes, derék, becsületes adófizető polgáraival!*” Véleménye szerint a cigányokat „*erős kézbe kell fogni és a legszigorúbb felügyelet alá helyezni.*” Úgy vélte, hogy az új telephely ebből a szempontból is megfelelő lenne, mivel az a csendőrség útvonalaiba esik, s így állandó ellenőrzés alá lehetne vonni.

A költségekre vonatkozóan a polgármester megjegyezte, hogy 72 fő részére kell lakásról gondoskodni, majd hozzátette: a város vezetőségének is az a szándéka, hogy a költségvetés csökkenjen, így ebből a szempontból egyetértett az előtte szólóval. Indítványozta, hogy a képviselőtestület egyelőre mondja ki az áttelepítést, a végrehajtással pedig várjanak addig, amíg a városnak elegendő mennyiségű fedezet fog a rendelkezésre állni.

A többi hozzászólóval szemben konstruktívabban állt Schalkház Ferenc a témához, aki hosszabb távú megoldásokat is felvázolt, továbbá kérte, hogy bízzák meg a cigányok feletti felügyelettel. A képviselőtestületi jegyzőkönyv az alábbiaképpen rögzítette mondanivalójának lényegét: „*mindenki egyetért abban, hogy a cigányokat sürgősen át kell telepíteni. Az áttelepítést azonban úgy kell megoldani, hogy pár év múlva ne vetődjék fel megint ugyanaz a probléma. A tervezett hely megfelel, szükség van bizonyos rendszabályok életbeléptetésére. Ki kell jelölni elsősorban a dögteret, a közgyám úrnak pedig le-*

30 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 37–38.

31 Viharos városi közgyűlés. *Esztergom és Vidéke*, LIX. évf. 29. sz. (1939. április 14.) 1.

GALÉRIA

gyen rá gondja, hogy a cigánygyerekek iskolába járhassanak. Megbízást kér, hogy a cigányok feletti felügyeletet ő gyakorolhassa – ő majd megfegyvelmezi, betöri és munkára szoktatja őket.”

A képviselőtestület végül határozatban mondta ki a cigányok áttelepítését a Zsidódi-patak mellé. Mivel azonban az alispán korábban anyagi támogatást helyeztet kilátásba, valamint Szentgyörgymező is felajánlott 100 pengőt e célból, a képviselőtestület mindössze 1000 pengőt engedélyezett e célból a költségvetés terhére. Ugyanakkor felszólították a polgármestert, hogy az áttelepítés során vegye igénybe a cigányok munkáját is, adjon ki a telepítéshez díjtalan vályogvetési engedélyt, valamint gondoskodjék róla, hogy a cigányok minél előbb munkaalkalomhoz jussanak.

A képviselőtestületi határozatot követően valamennyi érdekelt fél tiltakozott az ellen. 1938. július 1-jén a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi bányagazgatósága fellebbezett elsőként a határozat ellen. Első levelük, amelyet a dorogi községi bíró és a főjegyző is aláírt, csupán a fellebbezés kinyilvánítását tartalmazta, annak részletesebb indoklását július 7-én terjesztették be. Ebben a már szokásosnak tekinthető közbiztonsággal kapcsolatos érvenken felül új elemként jelenik meg a nemzetvédelmi szempont: „[...] nemzetvédelmi szempontból sem engedhető meg, hogy a mai súlyos külpolitikai bonyodalmak mellett a cigányok a községből quasi kitéve, olyan egyedülálló s amellett exponált helyre kitelepíttessenek, ahol megfelelő közbiztonságfelügyelet híjján, a legnagyobb károkat okozhatják.” Nyomatékosításul a bányavállalat kilátásba helyezte, hogy amennyiben fellebbezését elutasítják, panaszával közvetlenül a honvédelmi minisztériumhoz fog fordulni.³²

Röviddel később, július 15-én a vármegyei vitézi szék nevében vitéz Pongrácz-Bartha Ede vármegyei vitézi székkapitány is fellebbezett a 82/1938. sz. közgyűlési határozat

32 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 42., 62.

GALÉRIA

ellen.³³ 1938. augusztus 1-jén a polgármester azonban elkétségre hivatkozva mind a vármegyei Vitézi Szék, mind pedig a bányagazgatóság fellebbezését elutasította.³⁴ Ezt követően mindkét érdekelt fél az alispánhoz fordult. Nem csak a leendő telekszomszédok, hanem a helybéli cigányság is tiltakozott az áttelepítés ellen. Horváth Dánielné, Horváth Didiné és Horváth Szelence ügyvédjük útján szintén a polgármesterhez fordult. Kérték a polgármestert, hogy fellebbezésüket terjessze fel az egyesített vármegyéek alispánjához, akitől nem csak a határozat megsemmisítését szerették volna, hanem annak kimondását is, hogy „a szentgyörgymezei határban jelenlegi elhelyezkedésünk minden követelménynek megfelelő.” Indoklasként az alábbiakat olvashatjuk a – minden bizonnyal az ügyvéd, dr. Antóny Béla által összeállított – beadványban: „Ezt a területet nem önkényesen foglaltuk el, hanem azt annak idején a város közönsége bölcs meggondolás és mérlegelés alapján adta át nekünk. Megparancsolta, hogy odamenjünk, telepedjünk ott le, aminek következtében saját költségünkön felépítményt is létesítettünk. Gyermekünk rendszeresen járnak iskolába, közöttünk járványos betegség nem volt s így azt nem is terjeszthettük, a szentgyörgymezei gazdák állatállománya csökkenésének nem mi vagyunk az okai. A mai elhelyezkedésünk biztosítja mindazokat a rendészeti, közegészségügyi és közoktatásügyi érdekeket, amelyek mint állami és városi érdekek ide történt telepítésünk alkalmával különösen figyelembe vétettek.”³⁵

33 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 43.

34 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 23., 60. [A vármegyei Vitézi Szék fellebbezését elutasító polgármesteri véghatározat eredeti ügyiratszám: 6395/1938. pm. sz.; a bányavállalat fellebbezését elutasító végzés ügyiratszám: 5855/1938. pm. sz.]

35 MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 16-17.

A vármegyei kisgyűlés 1939. április 11-én tárgyalta a cigányok áthelyezésével kapcsolatos határozat ellen beadott fellebbezéseket, amely során jóváhagyta Esztergom képviselőtestületének határozatát, azzal a módosítással, hogy a város polgármestere lépjen érintkezésbe a rendőrhatalósággal, hogy az a legnagyobb szigorúsággal akadályozza meg a cigányok beszivárgását a város területére.³⁶

Ezt követően az esztergomi cigányok jogi képviselőjük útján kérték a vármegyei (másodfokú) véghatározat felülvizsgálatát, ezt azonban a belügyminiszter 1941. szeptember 18-án elutasította.³⁷

1939. június 22-én a városi képviselőtestület rendes közgyűlésén annak ellenére, hogy a vármegyei kisgyűlés korábban jóváhagyta a 82/1938. kgy. sz. határozatot, mégis olyan határozat született, amely kimondta, hogy a Zsidódi-patak mellett kijelölt hely mégsem felel meg a cigányok letelepítésére. A polgármester beszámolójából kiderül, hogy időközben a panaszokra való tekintettel a Zsidódi-patak mellől a Strázsa-hegy délnyugati lejtőire lettek áttelepítette a cigányok. Ekkor azonban a katonai táborparancsnokság kifogásolta a gyakorlótér szerződésére hivatkozva a cigányok ottani elhelyezését, így tehát ismét szükségessé vált a cigányok újbóli, immár végleges helyen történő letelepítése. A képviselőtestületi ülésen egy hattagú bizottságot alakítottak, amelynek a polgármester elnöksége alatt ki kellett jelölnie a cigányok végleges telepítési helyét.

1939. október 31-én a városi képviselőtestület rendes közgyűlésén a pénzügyi bizottság ismertette jelentését a cigányok elhelyezésével kapcsolatban. A bizottság úgy számolt, hogy a cigányok munkaerejének „*lehető kihasználásával*”, a városi anyag és fuvarozáson kívül, valamint a legnagyobb takarékoság mellett is mintegy 4000 pengőbe fog kerülni az áttelepítés. Mivel ez az összeg jelentősen túllépte volna a korábban az 82/1938. sz. közgyűlési határozat által engedélyezett 1000 pengős keretet, amit „*a polgárokkal való egyenlő bánás elve sem enged meg*”, javasolták, hogy a hiányzó összegre államsegélyt, vagy törvényhatósági segélyt igényeljenek, hogy a kiküldött bizottság által kijelölt helyen folytathassák az építkezést. Vitéz Szívós-Waldvogel ez alkalommal azt kifogásolta, hogy még mindig nem készült cigányokról szóló szabályrendelet, holott azt ő már korábban benyújtotta. Azt is kifogásolta továbbá, hogy nem készült a cigányokról nyilvántartás sem. Személy szerint hallani sem akart a város részéről a cigányok számára történő építkezésről, ezért javasolta a kérdés levételét a napirendről. Brenner polgármester-helyettes azonban ezt a javaslatot visszautasította. Nádler István és dr. Obermüller Ferenc javasolták, hogy a bizottságot küldjék ki ismételtlen egy újabb terület kijelölése végett. A polgármester-helyettes egyetértett ezzel, továbbá javasolta a bizottság kiegészítését. A közgyűlés végül elfogadta a bizottság kiegészítését és újbóli kiküldése mellett határozott, a polgármestert pedig felhatalmazta, hogy az engedélyezett 1000 pengőn felül a hiányzó összeget államsegély és megyei segély beszerzése útján teremtsen elő az építkezés befejezéséhez. A hozzászólásokból megtudha-

36 Jóváhagyta a vármegye a cigányok áttelepítését. *Esztergom és Vidéke*, LX. évf. 29. sz. (1939. április 16.) 2.

37 „Az 1929. évi XXX. t. c. 50. §-a értelmében a miniszter másodfokú véghatározatot csak abban az esetben változtathat meg, ha az alsófokú hatóságok hatáskörüket túllépik, vagy ha határozataik vagy eljárásuk törvényt vagy törvényes jogszabályt sért. A fent jelzett ügyében az említett okok egyikét sem állapíthattam meg s ezért a felülvizsgálati kérelmet el kellett utasítanom.” – olvasható a belügyminiszter megokolásában. MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 15. o. [Eredeti ügyiratszám: 86.710/1940. BM. sz.]

tó, hogy erre az időpontra már megkezdődött az építkezés a cigányok új telepítési helyén, amely Esztergom déli részén, az árvízvédelmi töltés mellett lett kialakítva.

A cigányok számára emelt épület költségeinek elszámolását a képviselőtestület 1940. november 29-én megtartott rendkívüli közgyűlésén tartották. A képviselőtestület tudomásul vette a pénzügyi bizottság beszámolóját, amelyből megtudható, hogy az épület összköltsége 3130.96 pengő volt, amelyből 1939-ben 1148.70 pengőt számoltak el. A fennálló 1982.26 pengőre államsegélyt, illetve vármegyei segélyt igényeltek.³⁸Időközben az árvízvédelmi töltés mellett kialakított „cigányház” miatt dr. Prokopp Gyula járásbíró nyújtott be fellebbezést, mivel úgy vélte, hogy a cigányokat túlságosan közel telepítették le a közlegelőhöz, illetve a marhacsapáshoz.

A vonatkozó ügyiratokból további érdekes és lényeges részleteket ismerhetünk meg a cigányok elhelyezésével kapcsolatos elképzelésekről, valamint magáról a cigányok elhelyezéséről is. Tudható például, hogy 1940. december 17-én az alispán nevében Dr. Jánoskuty vármegyei II. főjegyző felszólította a polgármestert, hogy készíttessen egy pontos méreteket feltüntető helyszínrajzot a cigányok elhelyezéséről, amely során kívánatos volna Prokopp bevonása is.³⁹

Ennek megfelelően a város mérnöki hivatala dr. Prokopp Gyulával 1941. január 13-án kiszállt a helyszínre, és a töltésen át újból felmérték a „cigányház” és a marhacsapás közötti legkisebb távolságot. Ezt a mérnöki hivatal másnap jelentette is a polgármesternek. Eszerint a töltés csapás felőli lába a cigányháztól 17 méterre, innen a csapás pedig további 23 méterre volt, tehát a kettő közötti távolság mintegy 40 métert tett ki. A jelentés azt is megjegyezte, hogy *„[e]zen méret azonban a töltésen át eszközöltetett, amely oldalról a csorda a cigánytelepet meg nem közelítheti. A töltés mentén mért legkisebb távolság az előző mérés szerint 52 m.”*⁴⁰

A terepbejárásról készült beszámolót és a helyszínrajzot 1941. január 22-én küldte meg a polgármester az alispánnak.⁴¹A felterjesztett iratok megvizsgálását követően Esztergom vármegye alispánja 1941. március 5-ei leiratában részletes jelentést kért dr. Etter Jenő polgármestertől⁴² arra vonatkozóan, *„hogy miként történhetett meg, hogy a város a cigánytelep elhelyezése tárgyában saját szabályrendeletével szembekerülve a legelő közvetlen közelébe telepítette le a cigányokat. Teljesen figyelmen kívül hagyta a város vezetősége a kérdésben az 1932. évi május hó 30.-án kelt 198.892/1932. számú B.M. rendelet intézkedéseit is, amely szerint a jövőben telepítendő cigányok lakóhelyét a közlegelőktől lehetőleg távol-eső helyeken jelöljék ki stb. Mint tudomásomra jutott a kérdéses terület árterület is és így az településre egyáltalán nem alkalmas.”*⁴³ Még ugyanazon a napon, ugyanazon számon kiadott másik leiratában az alispán annak adott hangot, hogy *„[a]z ügyből kétségtelenül megállapítható, az előljáró tisztviselő hanyagsága, illetőleg a vonatkozó jogszabályok nem mentesíthető nem tudása.”* Ezért felhívta a polgármes-

38 MNL KEML XV–6–c 177. tek. 284/1940. kgy.

39 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 67. [Eredeti ügyiratszám: ad. 5833/1940. ai. sz.]

40 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 67.

41 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 68. [Eredeti ügyiratszám: 15.684/1940. pm. sz.]

42 Dr. Etter Jenő 1941. február 1-től 1944. augusztus 1-ig volt Esztergom polgármestere.

43 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 41. [Eredeti ügyiratszám: 840/1940. ai. sz.]

GALÉRIA

tert, hogy utasítsa az előljáró tisztviselőt, hogy az tegyen hozzá „haladéktalanul részletes és kimerítő igazoló jelentést.”⁴⁴

A polgármester 1941. március 18-án kelt válaszában jelentette az alispánnak, hogy „a városban letelepedett helybeli illetőségű cigányoknak a sztyörgymezei városrészből történt kitelepítése a város vezetőségét igen nehéz helyzet elé állította, mert a cigányok elhelyezése ellen minden számbavett helynek érdekeltsége tiltakozott. [...] A hely kijelölésénél figyelemmel volt a bizottság arra, hogy a városhoz közel legyenek az ellenőrzés fokozottabb gyakorlása érdekében és a szomszédok érdekei érintve ne legyenek. Mostani elhelyezkedésük, amiként a [...] bemutatott helyszínrajz igazolja nincs a legelőterületen és annak közelében sem. Az árvízvédelmi töltés melletti építkezést pedig az építkezés takarékosabb végrehajtása indokolta. [...] A helyszínrajz szerint az épület a városi közlegelőtől, a marhacsapástól is megfelelő távolságban épült állandó egészségügyi felügyelet alatt van és a hegymester, a nyájőrző pásztorok, valamint a mezőőr állandó és hatékony ellenőrzése alatt áll. Minthogy a gyepmesteri vagyis állategészségügyi telep is itt van a közelben, a városi és hatósági állatorvos szakfelügyelete is állandóan és a leghatékonyabban biztosított. A város egyetlen más alkalmasabb területe nem áll rendelkezésre, hacsak a cigányokat a hegyek között levő, messzefekvő városi elhagyott parlag területekre nem telepítettük volna, mely esetben a közbiztonság és más egészségügyi érdekek alig lettek volna megóvhatók. A cigányok ezen elhelyezését a közhangulat is megnyugvással fogadta, amennyiben ezen elhelyezés ellen a fellebbezőn kívül senki kifogást nem emelt.”⁴⁵

44 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 44. [Eredeti ügyiratszám: 840/1940. ai. sz.]

45 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. 41. [Eredeti ügyiratszám: 3026/1941. pm. sz.]

GALÉRIA

Végül az alispán 1941. május 2-án jóváhagyta Esztergom polgármesterének döntését Prokopp Gyula beadványával kapcsolatban. Ugyanakkor elrendelte, hogy a cigányok „megfelelő kerítéssel zárassanak el a legelőtől, illetőleg a marhacsapástól, valamint fokozottabb gondokoskodás történjék ellenőrzésükről a környező teleptulajdonosok esetlegesen kárt szenvedő érdekeinek megóvása céljából.” Határozatát az alábbiakkal indokolta: „a város vezetősége az évek óta húzódó cigánykérdés, nevezetesen cigányok elhelyezése ügyében a körülmények minden szempontbeli mérlegelése után, egy kiküldött képviselőtestületi bizottság véleménye alapján telepítette le tekintélyes költséggel a mai helyükre az esztergomi illetőségű cigányokat. Mind a felügyeletük, mind pedig esetleges foglalkoztatásuk szempontjából ez a hely látszott a legalkalmasabbnak, valamint a tervbevett iskoláztatásuk is ezen helyről látszott a leginkább megvalósíthatónak, a számításba vehető összes területek közül. A város nagy anyagi megerőltetéssel oldotta meg az ezen területen való elhelyezést. A cigánytelep a bemutatott helyszínrajz szerint nincs legelőterületen és a marhacsapástól is meglehetősen szeparálva van, ha a közbeeső árvízvédelmi töltést is figyelembe vesszük. A cigányok telepének elkerítése és a fokozott és erőskezü felügyelet, továbbá esetleges szabálytalanságaik szigorú megtorlása fölöslegessé teszi jelenlegi lakóhelyükről való áttelepítésüket, amelyre egyébként sem rendelkeznek a város vezetősége megfelelőbb területtel és anyagi fedezetten a város polgárainak vállán nyugvó egyébként is súlyos terhek újabb felemelése nélkül.”⁴⁶

Prokopp azonban ezt nem fogadta el, és felülvizsgálati kérelmet nyújtott be az előbbieken ismertetett alispáni véghatározat ellen. Az ügyet követően a belügyminiszter elé került, aki véleményezés céljából azt a földművelésügyi miniszterhez tette át. Az

46 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 14. [Eredeti ügyiratszám: 2894/1941. ai. sz.]

utóbbi részletes jelentést kért a törvényhatósági főállatorvostól, amely a rendelkezésre álló adatok szerint 1942. május 19-én lett a minisztériumnak megküldve – tudható meg Bády 1942. november 2-ai jelentéséből.⁴⁷

A fellebbezés további kivizsgálása, így az esztergomi cigányok elhelyezésének ügye valószínűleg még éveken át elhúzódhatott. Feltételezhetjük, hogy erre az ügyre utal a vizsgált levéltári iratcsomóban fellelhető – legkésőbbi dátummal ellátott – 1944. augusztus 25-ei feljegyzés is, amely szerint „[a] *benti ügy a Belügyminiszter úr döntéséig intézkedést nem igényel*”.⁴⁸ Az erre vonatkozó további levéltári iratok felkutatása és feldolgozása az elkövetkező kutatások feladata lesz, azonban a helybéli cigányság későbbi lakhelyének ismeretében kijelenthető, hogy a háború alatt már nem következett be érdemi változás az esztergomi cigányok elhelyezésének ügyében.

Összegzés

Tanulmányunkban az esztergomi cigányság telepítésére vonatkozó Horthy-korszakbeli elképzeléseket, és azok megvalósulását tekintettük át. A vizsgált forrásokból kitűnik, a korszakban a cigánykérdést elsősorban rendészeti és közegészségügyi kérdésnek tekintették. Ennek során a cigányság érdekeit a legkevésbé sem vették tekintetbe. Jól példázza ezt, hogy miután 1925-ben Szentgyörgymezőre, a Duna mellé telepítették le a helybéli cigányokat, azok sokkal jobban ki voltak téve az időjárási viszontagságoknak, mint korábbi telepítési helyükön. Ugyanakkor ez az áttelepítés sem a cigányság problémáira, sem pedig a szentgyörgymezői gazdák vélt vagy valós sérelmeire nem jelentett megoldást. A helyi cigányság áttelepítését szorgalmazók érvei között 1936-tól a turizmus is megjelent, mivel úgy vélték, hogy a Duna mentén lévő cigánytelep látványa kellemetlen emlékeket fog hagyni a városba látogató turistákban. Esztergom több központi, országos rendezvénnyel is készült az 1938-ban megrendezett Szent István Emlékév keretében, így ez az érv egyre hangsúlyosabbá válhatott. 1938 áprilisában a szentgyörgymezői gazdák fordultak beadványban a polgármesterhez, amelyben azt javasolták, hogy az esztergomi cigányokat az ún. Koller-pusztával szemben lévő területre telepítsék át. A beadvány összefoglalta azokat a kritériumokat is, amelyeket figyelembe vettek a javasolt letelepítési hely kijelölésekor: ezek szerint csak olyan terület jöhetett szóba, amely nem főútvonal mellett található, és amelynek nincs olyan terület (szőlő, gyümölcsös) szomszédságában, amelyben a cigányok kárt okozhatnak. Ugyanakkor fontos szempont volt, hogy a cigányok ellenőrzése is lehetséges legyen. Ezt az álláspontot a városi közgyűlés is magáévá tette, és határozatban mondta ki az áttelepítést. Amint azt a tanulmányunkban is bemutattuk, a döntés ellen a helyi cigányságon kívül az érintett új telekszomszédok is fellebbeztek, amely során nemzetvédelmi szempontokra is hivatkoztak. Bár az alispán végül jóváhagyta a megfellebbezett képviselőtestületi határozatot, a városi közgyűlés később ismételten a cigányság áttelepítése mellett döntött. Ezt követően kerültek az esztergomi cigányok a város déli részébe az árvízvédelmi töltés mellé, amely ellen a járásbíró nyújtott be fellebbezést. A feltárt

47 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 45.

48 MNL KEML V–2–a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 46. [Eredeti ügyiratszám: 9135/1/1944. pm. sz.]

források segítségével az imént felvázolt, közel húsz éven keresztül tartó folyamat bemutatására törekedtünk, melyet az 1. sz. mellékletben szereplő térképen szemléltetünk. Reményeink szerint tanulmányunkkal nem csak az esztergomi cigányság történetének feldolgozásához járultunk hozzá, hanem értékes kiegészítésekkel szolgáltunk a Horthy-korszak cigánypolitikájához is.

Felhasznált szakirodalom

- FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI Katalin: Az esztergomi cigányság élete a XX. század első felében. Elsődleges levéltári források elemzése. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/288256/file/d2.doc> (Letöltés ideje: 2017. 08. 07.)
- HAJNÁ CZKY Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. *Kritika*, 2016/3-4. 24-26.
- KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992.
- PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”.* Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.

Esztergom és Vidéke – Keresztény politikai és társadalmi lap⁴⁹ felhasznált cikkei

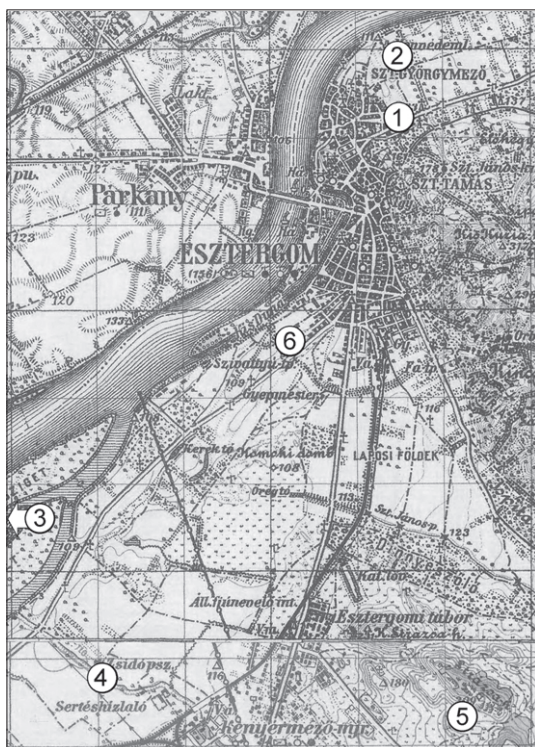
- Hallgassuk meg jó szívvel Szentgyörgymezői panaszait is. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 89. sz. (1936. november 5.) 1.
- Mikép[sic!] oldjuk meg a cigánykérdést? *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 98. sz. (1936. december 6.) 1-2.
- Sátoros és kóborcigányok megrendszabályozása. *Esztergom és Vidéke*, XLVIII. évf. 48. sz. (1926. június 17.) 2.
- Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 27. sz. (1936. április 2.) 1.
- Viharos városi közgyűlés. *Esztergom és Vidéke*, LIX. évf. 29. sz. (1939. április 14.) 1.
- Zsalazsonnak sem kellene a cigányok. *Esztergom és Vidéke*, LVII. évf. 102. sz. (1936. december 20.) 2.

Esztergom – Keresztény politikai és társadalmi lap fehasznált cikkei

- A sátoros cigányok inkább fáznak, de nem dolgoznak. *Esztergom*, XXX. évf. 94. sz. (1925. december 13.) 2.
- Kiütéses tifuzseset. *Esztergom*, XXX. évf. 97. sz. (1925. december 25.) 5.
- Megfagyott két cigánygyerek. *Esztergom*, XXXIV. évf. 14. sz. (1929. február 17.) 2.
- Nem volt kiütéses tifusz. *Esztergom*, XXXI. évf. 7. sz. (1926. január 24.) 3.

⁴⁹ 1929-et megelőzően a lap címe: Esztergom és Vidéke – Politikai és társadalmi lap

1. sz. melléklet: Elképzelések az esztergomi cigányság letelepítését illetően, illetve azok megvalósulása

Magyarázatok a térképen található számokhoz

1. Az 1920-as évek elején a társadalom periferiáján lévő esztergomi cigányok az ún. pilismaróti vám mellett éltek. Áttelepítésüket először dr. Wipplinger Ödön városi képviselő vetette fel egy napirend előtti felszólalásban
2. Az esztergomi cigányok áttelepítését 1924 szeptemberében, majd 1925 áprilisában tárgyalta a városi közgyűlés. Utóbbi alkalommal Jakobek Jenő városi képviselő azt javasolta, hogy a pilismaróti vámtól a Duna mellé, a szentgyörgymezői dögtemető helyére telepítsék át a cigányokat. Javaslátát a képviselőtestület elfogadta, és még 1925-ben meg is történt az áttelepítés.
3. A szentgyörgymezői gazdák rendszeresen panaszkodtak a határukban letelepített cigányokra és a rossz közbiztonságra, valamint állataikat is féltették egy esetleges fertőzéstől. 1936 novemberében ezért a városi közgyűlés ismételten foglalkozott a cigányok áttelepítésének kérdésével. Ennek során több lehetséges helyszín is felmerült, egy szentgyörgymezői képviselő pedig egyenesen azt javasolta, hogy a Táti szigeten telepítsék le a helyi cigányokat. A képviselőtestület végül úgy határozott, hogy egy szakemberekből és az érdekeltekből álló bizottságot alakít, amelynek javaslatot kell tennie a cigányok letelepítését illetően.

4. Már az előbb említett képviselőtestületi ülésen felmerült, hogy az esztergomi cigányokat a Zsidódi-patak mentén telepítsék le. 1938-ban a szentgyörgymezei gazdák memorandumot intéztek a polgármesterhez, amelyben javasolják, hogy a Zsidódi-patak mellé, az ún. Koller-pusztá szomszédságában telepítsék le a cigányokat. A javaslatot végül a városi képviselőtestület is elfogadta. Ez ellen később a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi bányagazgatósága, a vármegyei Vitézi Szék székkapitánya és maguk a cigányok is fellebbeztek. 1939 áprilisában végül a vármegyei kisgyűlés jóváhagyta Esztergom képviselőtestületének a határozatát.
5. Habár a vármegyei kisgyűlés jóváhagyta Esztergom képviselőtestületének korábbi határozatát, 1939 júniusában ismét a városi közgyűlés elé került a cigányok áttelepítésének ügye. A polgármester beszámolójából megtudhatjuk, hogy időközben a panaszokra való tekintettel a Zsidódi-patak mellől a Strázsa-hegy délnyugati lejtőire lettek áttelepítette a cigányok. Ekkor azonban a katonai táborparancsnokság kifogásolta a gyakorlótér szerződésére hivatkozva a cigányok ottani elhelyezését, így tehát ismét szükségessé vált a cigányok újbóli, immár végleges helyen történő letelepítése. A képviselőtestületi ülésen egy hattagú bizottságot alakítottak, amelynek a polgármester elnöklete alatt ki kellett jelölnie a cigányok végleges telepítési helyét.
6. A helybéli cigányokat végül még 1939-ben Esztergom déli részére, az árvízvédelmi töltés mellé telepítették át. Ez ellen később dr. Prokopp Gyula járásbíró nyújtott be fellebbezést. Az ügy előbb az alispán, majd a belügyminiszter elé került. Feltételezhető, hogy az ügy kivizsgálása hosszú éveken keresztül elhúzódott, és már nem került sor érdemi döntésre a háború befejezése előtt.